

МОДУЛЬ II.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

Суспільство являє собою складну систему, що складається з багатьох підсистем – економічної, сімейної, культурної і т.д. Однією з них є політична система, що забезпечує адаптацію самого суспільства до середовища його функціонування, яке постійно змінюється. Поняття “політична система” дає змогу не лише уявити політичне життя як систему поведінки людей та з'ясувати механізми впливу політичних дій на характер політичних інститутів і структур влади, а й зрозуміти політику як цілісність, проаналізувати способи і форми її взаємодії з навколишнім середовищем.

Тема 6. Поняття та основні характеристики політичної системи суспільства

Система – одне з основних понять політології, яке дає змогу скласти уявлення про суспільство у вигляді його спрощеної моделі чи окремих елементів. Поняття це запозичили з електроніки й кібернетики американські вчені Г. Алмонд, Д. Істон, В. Мітчел. Кожне суспільство є сукупністю підсистем (сфер): виробничої, соціальної, духовної, політичної, до якої належать інститути держави і влади. Кожна з підсистем може зберігати життєздатність лише за умови, що всі інші функціонуватимуть бездоганно чи хоча б задовільно.

6.1. Визначення політичної системи, її структура та функції

Щоб зрозуміти термін “політична система”, потрібно розглянути поняття системи взагалі.

СИСТЕМА – це сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один із одним, яка утворює певну цілісність, єдність. Головною особливістю соціальних систем, на відміну від природних чи технічних, є те, що вони пов'язані з вольовою, свідомою, цілеспрямованою діяльністю людей та їх різноманітних об'єднань.

ОЗНАКИ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ

– прямий, безпосередній зв'язок елементів системи зі структурою та їх якісна визначеність.

– однопорядковість, однорідність і субстанційна сумісність структурних елементів.

– вияв структурних елементів як мінімальних за своєю внутрішньою будовою і змістом компонентів даної системи стосовно обраного способу поділу.

– органічний зв'язок кожного структурного елемента з іншими елементами системи.

– структурні елементи є основою, на якій розвиваються решта елементних властивостей і структурні зв'язки.

До середини ХХ ст. політологія існувала як сукупність розрізнених знань про політичні явища і процеси, значну частину яких складав емпіричний матеріал, отриманий завдяки розвитку соціологічних та психологічних методів наукових досліджень. Особливо значний за обсягом матеріал щодо конкретних політичних процесів, передусім електоральної поведінки, нагромаджено у США. Розрізнені політологічні знання було з'єднано в цілісну сукупність завдяки створенню, насамперед науковцями США, теорії політичної системи суспільства.

Сучасні теорії політичних систем ґрунтуються на баченні політики як самостійної цілісності, що має свою окремішню мету, яка не зводиться ні до релігії, ні до моралі, ні до економіки. Таке бачення політики знаходимо ще у Арістотеля, Т. Гоббса, Н. Макіавеллі та ін. Однак обґрунтування і поширення поняття “політична система” отримало лише в середині ХХ ст., коли в результаті накопичення значного обсягу інформації про окремі види політичної поведінки, політичної організації виникла необхідність її систематизації та створення теоретичної основи, яка б показувала політичне життя як одне ціле.

ТОЛКОТТ ПАРСОНС (1902–1979) – американський соціолог, представник структурно-функціональної школи. У праці “Соціальна система” (1951) розглядав суспільство як систему, що складається з окремих, інтегрованих елементів. Такими елементами у структурі кожного суспільства були:

- суспільні цілі,
- норми,
- цінності
- ролі.

Суспільство складається з інститутів, кожен з яких виступає підсистемою великої суспільної системи. Кожній суспільній системі (підсистемі) властиві чотири основні функції, що забезпечують збереження й виживання будь-якої системи:

– адаптація, тобто специфічний різновид взаємодії соціальних суб'єктів із середовищем, в результаті і в процесі якої відбувається пристосування її вимог до навколишнього середовища.

– досягнення цілей (забезпечує політична підсистема, політика).

– інтеграція, тобто досягнення стану зв'язаності окремих диференційованих елементів, наявність упорядкованості, безконфліктності відносин між соціальними суб'єктами-індивідами, соціальними спільнотами, організаціями тощо (забезпечують правові інститути, владні структури, норми права, звичаї).

– підтримання системи (забезпечується віруваннями, мораллю, органами соціалізації – сім'я, школа, мистецтво тощо).

ДЕВІД ІСТОН (нар. 1917 р.) – американо-канадський політолог. Вперше застосував системний підхід до аналізу політики у працях “Політична система” (1953), “Концептуальна структура для політичного аналізу” (1965) і “Системний аналіз політичного життя” (1965). За вихідну модель він використав біологічні системи, які, взаємодіючи між собою та з довкіллям, зберігаються як стабільні системи. Система зазнає впливу середовища й сама активно впливає на нього для самозбереження і розвитку. Політична система подібна до біологічних систем й існує в навколишньому середовищі, яке складають інші суспільні системи – економічна, соціальна і духовно-ідеологічна.

Політичну систему Істон розглядав як сукупність взаємодій, які здійснюють індивіди в межах призначених для них ролей і які спрямовані на авторитарний розподіл цінностей у суспільстві. Здійснюється такий розподіл завдяки владі, що є атрибутом великої

суспільно-політичної системи. Головне призначення політичної системи полягає у виконанні функції розподілу цінностей та примушенні більшості членів суспільства погодитися на нього на тривалий час. Невиконання системою цієї функції призводить до зростання напруження в системі і навіть до її руйнування.

Взаємодія політичної системи з навколишнім середовищем і всередині самої системи відбувається на вході, всередині й на виході.

На вході – це вимоги й підтримка, які надходять з навколишнього середовища, а на виході – рішення і дії.

Вимогами є запити й потреби, що стосуються розподілу матеріальних благ і послуг, регулювання поведінки, комунікації та інформації тощо, є формою вираження думок і дій індивідів і груп з приводу розподілу цінностей у суспільстві. Одні вимоги надходять з оточення політичної системи і є зовнішніми, інші виникають всередині самої системи.

Крім вимог, необхідна й їх підтримка суб'єктами та об'єктами політичного життя, політична активність. Вона охоплює всі варіанти позицій і поведінки груп та індивідів, які сприяють системі і проявляється в формах голосуванні на виборах, сплаті податків, дотриманні законів, повазі до влади, патріотизмі тощо.

Всередині політичної системи відбувається конверсія введених до неї вимог і підтримки – вони трансформуються і переробляються, в результаті чого виходом, тобто продуктом, системи є авторитарні рішення щодо розподілу цінностей у суспільстві та відповідні дії для їх здійснення.

На виході системи можуть бути нові закони, субсидії, пільги, інформаційні кампанії, політичні заяви влади або вищих посадових осіб тощо.

ГАБРИЄЛЬ АЛМОНД (1911–2002) – розглядав політику як цілісну систему зі складною структурою, кожний елемент якої має певне призначення і здійснює специфічні функції, спрямовані на задоволення потреб системи.

Це система взаємодії, що виконує функції інтеграції і пристосування яв допомогою застосування або загрози застосування більш чи менш законного фізичного примусу. Ці функції політична система виконує як усередині кожного конкретного суспільства, так і за його межами у відносинах з іншими суспільствами. Політична система є узаконеною силою, яка підтримує порядок і здійснює перетворення в

суспільстві, що забезпечують його згуртованість і цілісність. Як і будь-яка інша система політична система виконує два базових набори функцій – входу і виходу. Є чотири функції входу і три виходу.

Функції входу здійснюються недержавними формуваннями: політичними партіями, групами тиску, засобами масової інформації, а функції виходу – державними органами.

ФУНКЦІЇ ВХОДУ:

- політична соціалізація й залучення до участі в політичному житті;
- артикуляція інтересів, тобто формування вимог, які відповідають реальним або уявним інтересам;
- агрегування, тобто поєднання інтересів;
- політична комунікація.

Дві функції входу – політична соціалізація і політична комунікація – передбачають наявність сфери політичної діяльності.

ФУНКЦІЇ ВИХОДУ:

- розробка норм (органи законодавчої влади);
- застосування норм (органи виконавчої влади);
- контроль за їх дотриманням (судові органи).

Г. Алмонд зосереджує увагу на аналізі визначального значення стійких структур політичної системи.

СТРУКТУРА – це доступна спостереженню діяльність, що формує політичну систему. Конкретна частина такої діяльності людей називається роллю. Ролі – це одиниці, з яких комплектуються всі соціальні системи, у тому числі політична, компоненти системи.

Д. Істон і Г. Алмонд заклали основи різних варіантів концепції політичної системи й дали поштовх до розвитку теорії політичної системи суспільства в цілому. Кожний із варіантів досліджує різні сторони політичної системи суспільства.

СУТЬ ПЕРШОГО ПІДХОДУ (Д. Істон) , який часто називають мікроскопічним, полягає в розгляді політичної системи під кутом зору її складових підсистем, вивченні сукупності взаємозв'язків і взаємодій, що виникають всередині.

СУТЬ ДРУГОГО ПІДХОДУ (Г. Алмонд) , який нерідко називають макроскопічним, полягає в тому, що він концентрується на вивченні

входів і виходів, а також зворотніх зв'язків, які встановлюються між політичною системою та навколишнім середовищем.

Політична система суспільства ґрунтується у першому варіанті як система “взаємодій структурних елементів, за допомогою яких у суспільстві авторитарно розподіляються цінності” (Д. Істон), у другому – як система ролей або взаємодій структурних елементів, які виникають на вході і виході політичної системи та асоціюються “із застосуванням або загрозою застосування фізичного примусу” (Г. Алмонд). Таким чином:

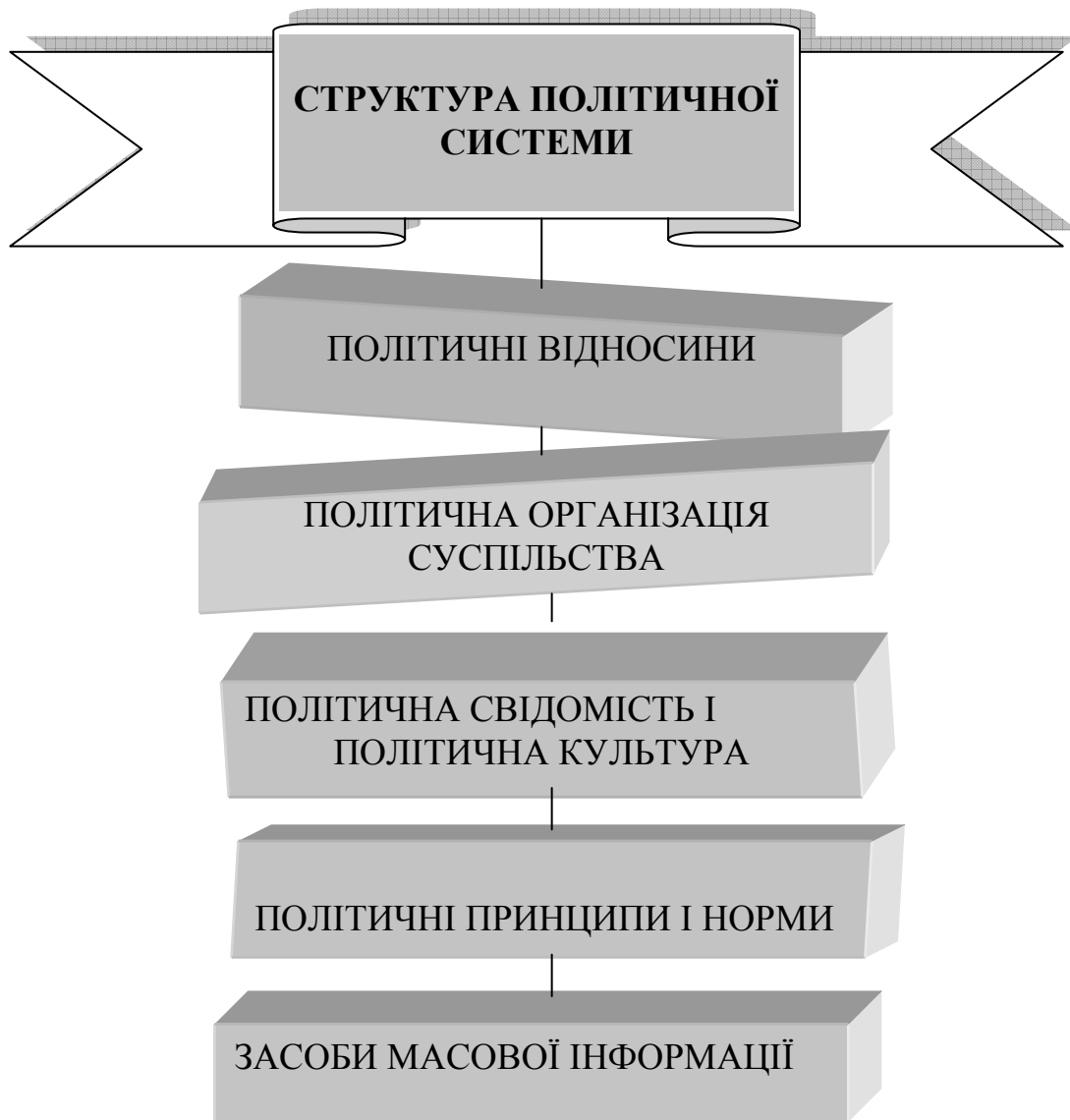
ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА – це інтегрована сукупність політичної влади, суб'єктів, відносин, політичної організації і політичної культури суспільства, яка забезпечує його соціальну стабільність, соціальний порядок і має певну соціально-політичну орієнтацію. Іншими словами політичну систему суспільства можна визначити як стійку форму людських відносин, за допомогою якої приймаються і впроваджуються в соціально-політичне життя владні рішення.

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ. Політична система виникла з поділом суспільства на класи та появою держави. У процесі еволюції державно організованого суспільства вона все більше ускладнювалася та розгалужувалася. До політичної системи належать законодавча, судова, виконавча системи, центральні, проміжні і місцеві системи управління (самоуправління), які базуються на принципах представництва та організації.

СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ. Від інших систем політичну систему відрізняють:

- забезпечення неперервності, зв'язаності, координації діяльності різних політичних суб'єктів для досягнення визначених цілей;
- віднайдення механізму вирішення соціальних конфліктів і суперечностей, гармонізація суспільних відносин;
- сприяння досягненню консенсусу різних суспільних сил щодо основних цінностей, цілей та напрямів суспільного розвитку.

СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА
відображена на рис. 5.1.

Рис. 6.1 Структура політичної системи суспільства

ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ – формуються в суспільстві щодо завоювання та здійснення політичної влади. Це:

– міжкласові, внутрікласові, міжнаціональні та міждержавні відносини;

– вертикальні відносини у процесі здійснення влади між політичними організаціями (державою, партіями, трудовими колективами);

– відносини між політичними організаціями та установами (адміністрацією, інститутами).

З політичних відносин виростає політична організація суспільства, охоплюючи його стабільні політичні організації та установи, які здійснюють політичну владу.

ПОЛІТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА.

Держава – визначальний елемент політичної організації суспільства з усіма її складовими: законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, збройними силами. Це головний інститут політичної системи. Держава здійснює управління суспільством, охороняє його економічну, соціальну і культурну сфери.

Політичні партії – здійснюють взаємозв'язок між різними рівнями й гілками державної влади, між державою та громадянським суспільством. Це – певні групи людей, яких еднають спільні цілі та інтереси. Головним призначенням партій є:

досягнення державної влади;

оволодіння апаратом управління для реалізації соціальних інтересів, які вони представляють;

участь у розробці політичного курсу країни та вплив на висування і призначення державних лідерів.

Трудові колективи – створені для виконання виробничих завдань, але за певних умов вони можуть стати й політичними суб'єктами. Це відбувається, коли економічні методи вирішення питань стають неефективними і колектив перебирає на себе політичні функції.

Громадські організації та рухи – відіграють вирішальну роль у політичному житті суспільства. Мають на меті вирішення політичних проблем, задоволення й захист потреб та інтересів своїх членів.

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ І ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА – формуються під впливом соціальної та політичної практики.

Політична свідомість постає як сукупність політичних ідей, уявлень, традицій, відображених у політичних документах, правових нормах, як частина суспільної свідомості, а політична культура як сукупність уявлень про різні аспекти політичного життя.

Політична культура сприяє формуванню ставлення людини до навколишнього середовища, до головних цілей і змісту політики держави. Значущість політичної культури визначається її інтегративною роллю, яка передбачає сприяння єднанню всіх прошарків населення,

створення широкої соціальної бази для підтримки системи влади, політичної системи загалом.

ПОЛІТИЧНІ ПРИНЦИПИ Й НОРМИ – їх призначення полягає у формуванні політичної поведінки та свідомості людини відповідно до цілей і завдань політичної системи. Закріплені в Конституції, законах, кодексах, законодавчих актах політичні принципи й норми регулюють політичні відносини, визначають дозволене й не дозволене під кутом зору зміцнення правлячого режиму.

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ – це розгалужена мережа установ, що займаються збиранням, обробкою та поширенням інформації. Вони впливають на регулятивно-управлінську діяльність усіх ланок управління, сприяють реалізації цілей політики, пропагують вироблені політичні й правові норми. Засоби масової інформації намагаються звільнитися з-під державного й політичного диктату, але їхня незалежність не забезпечує нейтральності. Інтереси певних соціальних сил завжди домінують у викладі масової інформації.

ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ:

стратегічна – вироблення політичного курсу держави, визначення цілей і завдань розвитку суспільства, забезпечення політичних рішень;

організаційна – організація діяльності суспільства щодо виконання спільних завдань і програм;

координаційна – координація окремих елементів суспільства;

легітимізуюча – діяльність, спрямована на узаконення політичної системи, на досягнення в її межах взаємної відповідності політичного життя, офіційної політики і правових норм;

політико-соціалізуюча – залучення людини до політичної діяльності суспільства;

артикуляційна – формування вимог щодо осіб, які виробляють політику;

агрегаційна – узагальнення та впорядкування інтересів і потреб соціальних верств населення;

стабілізаційна – забезпечення стабільності та стійкості розвитку суспільної системи загалом;

інтеграційна – забезпечення цілісності суспільства.

Функціонування політичної системи зумовлене наявністю відносин з іншими політичними системами. Кожна політична система має свої ознаки й характеристики, форми і типи.

6.2. Типологія політичних систем

Найрізноманітніші політичні системи можна класифікувати за принциповими, корінними ознаками. Існує три головні моделі політичних систем:

- командна;
- змагальна;
- соціо-примирлива.

Кожна з цих моделей політичної системи може мати багато модифікацій і не існує в абсолютно “чистому” вигляді.

1. Командна політична система характеризується такими ознаками:

– інтеграція, фактичне об'єднання всіх структур не шляхом відносин боротьби і співробітництва, що складаються природно, поступово, а на основі бюрократичної централізації “зверху” навколо одного центру;

- прийняття центром рішень;
- ліквідація автономії центрів у прийнятті рішень на місцях;
- протистояння політичному плюралізму;
- командний стиль управління всіма сферами суспільного життя;
- панування адміністрування у вирішенні всіх політичних проблем, усунення політичної опозиції;
- виняткова роль партійно-державного лідера, що відображається тією чи іншою мірою у культурі його особи;
- пониження політичного значення громадянина, обмеження його прав і свобод;
- зовнішня і внутрішня безконтрольність політичних інституцій; відсутність розподілу влади; стримування способів саморегуляції суспільного організму; ставка переважно на силові, примусові методи;
- поширення політичної демагогії про захист інтересів народу; створення номенклатури (теократичної, королівської, військової або партійно-державної), яка побудована на принципах напівфеодальних рангів з відповідним матеріальним та іншим забезпеченням за рахунок суспільства;
- відкрите насильство, яке набирає форми відкритих тиранічних режимів.

Командна політична система пройшла історичний шлях від правління єгипетських фараонів, через панування тиранів Греції, імператорів Риму, феодальних абсолютних монархів до сучасних

авторитарних, тоталітарних систем. Різновидами тоталітаризму відповідно до панівної їх ідеології є комунізм, фашизм і націонал-соціалізм. Командні системи ще існують в Африці, Азії та інших країнах. Історично доведено, що хоча на певних етапах розвитку суспільства командні системи можуть бути добре пристосовані для виконання проміжних завдань, проте у кінцевому підсумку вони є гальмом суспільного прогресу. Відомо, що так звані соціалістичні країни, лідери яких заявляли світові про гігантські успіхи, дедалі більше відставали від розвинених країн Заходу навіть у найбільш, здавалося б, благополучні часи їхнього існування.

2. Змагальна політична система має такі типологічні ознаки:

- політичний плюралізм;
- наявність механізму впливу на державну владу різних центрів прийняття політичних рішень через “групи тиску”, що інституційно відокремлені й змагаються між собою;
- наявність багатьох центрів прийняття політичних рішень;
- визнання рівності й гарантій прав людини й об’єднань громадян;
- примус не виключається, але не є прямим, основним методом в управлінні;
- зв’язок політичної системи і саморегуляції суспільства у сфері економіки, соціальних відносин, духовного життя та ін.;
- захист конституційного ладу, його правових засад;
- ставлення до права як до цінності та ін.

Змагальна політична система існувала у деяких рабовласницьких державах (наприклад, Афіни), феодальних містах-державах (російський Новгород, Дубровник на Адріатиці, ганзейські міста-держави узбережжя Балтійського моря). Утвердження цієї системи найбільш яскраво виявило себе за капіталізму з його постулатами вільної конкуренції, вільного товарообміну, природних прав людини. Змагальна політична система Італії, Іспанії, Португалії, Греції та інших країн продемонструвала свої позитивні сторони і висвітлила проблеми їхнього розвитку. Змагальна політична система може добре функціонувати за умов стабільного суспільства як єдиного соціального організму.

2. Соціопримирлива політична система має такі ознаки:

- висунення на перший план соціальних проблем у змаганні за утвердження політичних цілей і завдань;
- використання компромісів у вирішенні політичних та інших проблем;

- розгляд командних методів протиборства як великих затрат економічних, духовних та людських ресурсів;
- професіоналізм політичного управління;
- утвердження політичного плюралізму, що передбачає певні обмеження панівних сил, груп, які змагаються на ґрунті поступок, консенсусу, добровільних узгоджень сторін;
- високий рівень політичної культури;
- прагнення до утвердження соціального миру, соціальної справедливості, служіння їм;
- уведення певних обмежень щодо власності, розподілу доходів, свободи договору (насамперед на продаж робочої сили) з метою досягнення соціального миру;
- поступове і постійне здійснення соціальних програм;
- високий рівень захисту прав людини; політична безконфліктність; саморегульованість та ін.

Примітивні форми соціопримирливої системи знаходимо в історичному минулому. Однак справжня соціопримирлива система складається лише в умовах високого рівня економічного розвитку, зміцнюється в процесі переходу людства від конфронтації до співробітництва, від протиборства до створення єдиної нової цивілізації.

Типи політичних систем неоднаково проявляли себе у конкретному часі й історичному просторі. Людство завжди замислювалось над проблемами ефективності їхнього функціонування. Говорити про історичну життєздатність названих вище типів політичних систем у сучасному, цивілізованому світі можна, виходячи з певних індикаторів ефективності.

Індикаторами ефективності політичної системи є загальнолюдські цінності: суспільний прогрес; демократія; політичні права й свободи людини; соціальна справедливість; людський вимір політики; всебічний розвиток особи. Звичайно, кількість таких індикаторів можна розширити або ж названі розкласти на складові. Всі вони визначають ефективність функціонування політичної системи.

Загально-політологічна типологія:

- військові та громадянські;
- консервативні;
- закриті;
- відкриті;
- завершені;
- незавершені;
- мікроскопічні;
- макроскопічні;

- глобальні;
- традиційні;
- модернізовані;
- демократичні;
- авторитарні;
- тоталітарні.

Типологія політичних систем за Ж. Блонделем:

- ліберальні демократії;
- радикально-авторитарні (комуністичні) системи;
- традиційні (збереження наявних соціальних відносин);
- популістські (властиві країнам третього світу);
- авторитарно-консервативні.

Типологія політичних систем за Г. Алмондом:

- англо-американська (характерні риси – прагматизм, раціоналізм, основні цінності – свобода особистості, індивідуалізм, добробут, безпека);
- континентально-європейська (взаємодія політичних субкультур із модернізованими інститутами);
- доіндустріальна, або частково індустріальну, (передбачає поєднання різних політичних культур і відсутність чіткого поділу владних повноважень);
- тоталітарна (концентрація влади в руках бюрократичного апарату, монополія правлячої партії, заідеологізованість).

Тема 7. Політична влада

Будь-яка система має системоутворюючий компонент. Для політичної системи ним є політична влада. Вона інтегрує всі елементи системи, навколо неї точиться політична боротьба, вона – джерело соціального управління, яке, в свою чергу, є засобом здійснення влади. Отже, влада є необхідним регулятором життєдіяльності суспільства, його розвитку та єдності.

7.1. Влада як явище суспільного життя

ВЛАДА – вплив однієї частини суспільства (індивіда, групи, організації тощо) на поведінку іншої у бажаному для себе напрямі.